

Research Paper

Studying the foundations and identifying the signs of "ethical governance" in Farabi's political philosophy and civil science

Rassol Hoseinpour Tonekaboni*¹, Jahangir Masoudi²

Received: Apr. 9, 2023; Accepted: Nov. 5, 2023

ABSTRACT

"Governance" is a new model and method in the field of politics and management, which has attracted the attention of many thinkers in the last few years. This model has many types, one of which is ethical governance. This governance, which insists on "management and administration" based on values, is a group action planned by the rulers and managers in order to implement a decent ethical system to integrate all business under a set and organization. Farabi is the first Iranian Muslim philosopher who, in addition to founding Islamic philosophy; has been the designer of many political and ethical discourse. In his political philosophy and civil science, he saw ethics and politics together, and the way to achieve the utopia of good fortune is only by converting to moral principles, which according to him, is possible through the cooperation and convergence of people and officials, and in the context of society. The subject of this article is the moral governance from the perspective of this peripatetic philosopher. The authors first defines governance and then ethical governance, then by adopting the method of content analysis and exploring Farabi's thoughts, they identify and introduce the foundations and signs of this governance/management model. Its purpose is to clarify the content of a percentage of Islamic philosophy in order to provide the content of one of the most important types of governance, for managers and officials of governmental and sub-governmental institutions, as well as citizens.

Keywords: Ethics, ethical governance, political philosophy, civil science, Utopia

1. Assistant Professor and Postdoctoral Researcher, Department of Islamic Education, Research Institute of Islamic Studies in Human Sciences, Mashhad, Iran

(Corresponding Author)

✉ ra.hoseinpour@alumni.um.ac.ir

2. Professor, Department of Islamic Philosophy and Wisdom, Faculty of Theology and Islamic Studies, Ferdowsi University, Mashhad, Iran

✉ masoudi-g@um.ac.ir

INTRODUCTION

Governance is a new model in politics and management, which, has emerged from various knowledge. This model has different types depending on what needs to be implemented for, including good governance, economic governance, electronic governance, network governance, scientific governance, etc. Ethical governance is another type that is formed on the basis of moral virtues. Farabi is among the philosophers who presented valuable views on politics and placed ethics next to politics with a maximalist view (Davari Ardakani, 2017, 222). The books that came to us from this great philosopher indicate that he highly valued the formation of utopia from the path of "ethical-oriented politics". In Farabi's political-ethical thought, the treatment of social deviations on the one hand and the maintenance of good customs and traditions on the other is only possible through a political model in the light of which moral norms are expanded. In fact, the government/organization should be diligent in making citizens interested in maintaining moral values. Therefore, it is necessary to identify deviations and call people who are devoid of moral values for the necessary training; because "behavioral deviation" is the product of learning and spreading abnormal things in the realm of deviant subcultures.

PURPOSE

Considering that ethics and political systems are different in countries, with each having its own cultural background, the purpose of this article is to identify the content of a part of Islamic philosophy in order to provide the content of one of the most important types of governance i.e. ethical governance which has been for managers and officials of governmental and sub-governmental institutions, and also citizens of Iranian society (and to some extent Muslim societies).

METHODOLOGY

As we know, researches that are conducted in the field of philosophical issues and additional philosophies (homogeneous sciences) are based on qualitative and content analysis. The method of content analysis is called any type of inference technique through the regular objective recognition of characteristics of a message (Holsty, 1968, 608), or a type of research technique that is used for the objective and systematic description of obvious content and communication (Berelson, 1954, 489). In general, content analysis is a procedure (mental interpretation) that is used for analysis, systematic classification, design of known patterns, and inference of specific features from a text, and sometimes reveals hidden meanings in it (Hsieh & Shanon, 2005; Momeni Rad, Aliabadi, Fardanesh, and Mazini, 1392, 188; 190). Therefore, there are two types of content analysis: 1. Overt (what exists objectively) 2. Hidden (what is implied) (Kondracki, Wellman, & Amundson, 2022). In this research, which is of a theoretical basis, in order to design a national model of moral governance, the authors turned to the study and analysis of political-ethical thoughts of Farabi with the method of overt content analysis (and hidden aspects in some cases).

FINDINGS

After studying many of works of Farabi for years, we came to the point that his model of ethical governance has five important institutions that operate under the supervision of the head of the country. These institutions include:

Virtuous Man Institutions: Elites, wise men and thinkers who should be close to the head of Utopia in terms of good qualities.

Brokers Institutions: Their duty is to organize and regulate internal affairs based on justice, to recognize justice and citizenship rights, and to identify the society's situation (Farabi, 1993, 65).

Culturalists Institution: Groups such as commentators, orators, poets, singers, musicians, and writers who help the head of Utopia in the cultural aspect of the society. These people guide the citizens by assuming the responsibility of teaching and highlighting moral values with four methods: Rhetoric, persuasion, analogy, and imagination. In this, the duty of speakers and poets is very important. They are obliged to institutionalize culture and moral standards in the society by using advice and evoking emotions (Ibid, 62-63).

Economists Institution: A significant part of Farabi's orders is about economics and finance. Most of the duties of the ruler of Utopia are based on economic issues, including: production, consumption, distribution of property, common charities, and economic justice (Id, 1993, 26; 76; Id, 1403, 7-72; Id, 1350, 64- 65).

Militaries Institution: Farabi proposed this institution in order to consolidate and stabilize values and spread desirable moral traits in people and society. Since some citizens do not adhere to social and governmental orders, therefore nurturing (along with education) is very necessary. Of course, first of all, it is the commander who should benefit from moral guidance (Id, 1403, 73; 78).

Based on this, the way to create a desirable society is that good deeds and traditions are continuously maintained in cities and nations and everyone uses them. This is also possible if there is a government model to promote actions, traditions, habits, virtues, and good morals in various formats among citizens. Therefore, the government should be diligent in making people interested in acquiring and maintaining good moral qualities. According to Farabi, this government can be realized in any form and name that people choose for it (Id, 1381, 107, 109-110).

CONCLUSION

Ethical governance is the administration of society, institution, or a group based on moral values. The foundations and structure of this model have been reflected as far as possible in Farabi's civil philosophy and political thought, because according to him, ethics and politics go hand in hand in such a way that the first person of utopia,

Iranian Cultural Research

Abstract

up to government institutions, officials, brokers, and citizens, are obliged to live within the framework of an ethics-oriented policy in order to achieve utopia. Based on this, if citizens of a society are looking for happiness, they are bound to practice moral virtues and obligations. In Farabi's civil philosophy, ethics is not only a criterion for the evaluation of rulers and government officials by the people, but its publication by officials is considered the most important duty of the government and the most prominent feature of utopia. If the citizens have no goal other than happiness, they can achieve it in the society alone. In a lucid way, society has no goal other than the perfection and happiness of man and man does not achieve this except in the society. This is why there is no sign of separation of politics and ethics in Farabi's philosophy and this is the most prominent feature of his philosophy for establishing the model of "ethical governance".

NOVELTY

What distinguishes this research from previous researches and makes it new is extracting a model of ethical governance from the thoughts of an Iranian Muslim philosopher centered on utopia. Farabi, the philosopher of politics and culture, thought of establishing a utopia based on ethics and religion in the critical conditions of the society of his time. What he received in his time tells us today in a different way. Distance from moral insights, attitudes and actions in personal and especially social life leads to the loss of values, traditions, and cultures of a society. What Farabi emphasized a lot, the participation of all institutions and individuals in the society in obtaining moral requirements which is under the supervision of the government and the management of influential cultural institutions.

CONFLICT OF INTEREST

The authors declare no conflict of interest.

BIBLIOGRAPHY

- Akbari, Gh. (2007). Social capital and urban governance. *Geographical Research*, 21 (4. s. 83), 135-153.
- Al-Farabi (1939). *Siasate Madaniyyeh [On Civil Government]*. (S. J. Sajjadi, Trans). Tehran, Iran: Iranian Philosophy Association.
- Al-Farabi (1946). *Al-siyasa al-madaniyah [Political government]*. Tehran, Iran: Alzahra.
- Al-Farabi (1951). *Al-Tanbih, Ala Sabil As-Saadah* (J. Ale-Yasin, Ed.). Hekmat Publication .
- Al-Farabi (1961). *Ihsaa-ul 'ulüm* (H. Khadivjam, Trans.). Tehran, Iran: Elmi va Farhanghi.
- Al-Farabi (1971). *AL-Fosule Al-montazeah*. Tehran, Iran: Alzahra.
- Al-Farabi (1982). *Thsil al-sa'adah [The Attainment of Happiness]* (J. Ale-Yasin, Ed.). Beirut, Lebanon: Dar-ul-Andalus.
- Al-Farabi (1991). *Kitab ul-mellah va Nosus Okhra [Book of Religion and Related Texts]* (M. Mahdi, Ed.). Beirut, Lebanon: Dar al-Mashriqh.
- Al-Farabi (1993). *Al-Fosul ul-montaza'a* (f. M. Najjar ed). Beirut, Lebanon: Dar-ul-Mashriqh.
- Al-Farabi (1995). *Ara'a Ahl al-Madinah al-Fazilah va mozaddateha* (Ali Bu Molham, Ed.). Beirut, Lebanon: Dar- Almaktabat Al Hilal.
- Al-Zabidi, M. (ND). *Taj Al-'Arus min Jawahir Al-Qamus*. Beirut, Lebanon: Dar- Almaktabat Al-Hayat.
- Berelson, B. (1954). *Content analysis, in Handbook of social Psychology* (Gardner Lindzey, Ed.). Cambridge: Mass, Addison-Wesley.
- Boer, T. D. (1903). *The history of philosophy in Islam* (A. Shoqhi, Trans.). Tehran, Iran: Atai Press Institute.
- Chaturvedi, A. (2015). *Ethical Governance and Society*. doi: 10.2139/ssrn.2528683
- Copleston, F. C. (1971). *History of Philosophy. V.1. Greece and Room*. London: Search Prss.
- Davari Ardakani, R. (2003). *Farabi the philosopher of culture*. Tehran, Iran: Saghi.
- Davarri Ardekani, R. (1998). *Farabi the founder of Islamic Philosophy*. Tehran, Iran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Dunlop, D. M. (1961). *Al farabi fusul al- madani aphorisms of the statesman*. Great Britain: Cambridge Univ.
- Finn, M., & Shilton, K. (2023). Ethics governance development: The case of the Menlo Report. *Social Studies of Science*, 53 (3), 315–340. doi: 10.1177/03063127231151708
- Flite, C.A., Harman, L.B. (2013). Code of ethics: principles for ethical leadership. *Perspect Health Inf Manag*.10(1), 23346028; PMID: PMC3544144

Iranian Cultural Research

Abstract

- Frederickson, G., Ghore, R. K. (2015). *Public Ethics and the New Managerialism: An Axiomatic Theory, Ethics in public management*. Chapter 8. US: Routledge.
- Frederickson, H.G., & Ghore, R.K. (2013). *Ethics in Public Management*. Routledge. doi: 10.4324/9781315704517
- Getz, K.A. (1990). International codes of conduct: An analysis of ethical reasoning. *Journal of Business Ethics*, 9, 567–577. doi: 10.1007/BF00383212
- Ghaeminik, M., & Parsania, H. (2018). Using fundamental methodology to explore the formation of Farabi's civil science. *Journal of Social Theories of Muslim Thinkers*, 8(1), 9-36. doi: 10.22059/jstmt.2019.70420
- Ghorbanizadeh, V., Shariati, M., Rezaeemanesh, B., & Khosropanah, A. (2020). Moral Governance based on the Typology of Military Class from Nahj al-Balaghah Perspective. *Police Management Studies Quarterly*, 15 (4), 643-666.
- Herrick, J.A. (2005). *The History and Theory of Rhetoric*. Boston: Pearson Education.
- Holsti, O. R. (1968). Content Analysis, in Gardner Lindzey and E. Aronson, eds., *Handbook of Social Psychology*, Vol 2. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Hossain Zadeh, A., & Abedi Jafari, H. (2009). Limit of Studies Related with Organizational and Managerial Ethics. *Methodology of Social Sciences and Humanities*, 13 (53), 133-144.
- Hsiu, F. H., & Sara, E. S. (2005). Three Approaches to Content Analysis. *Qualitative Health Research*. 15 (9), 1277-1288. doi: 10.1177/1049732305276687
- Hubbell, H.M. (1994). *Trans: Cicero. De Inventione*. Cambridge: Harvard UP.
- Ibn Miskawayh, A (2016). *Tahdhīb al-akhlāq Ao Kitāb Attaharah fi Tahdhīb alakhlaq* (Sayyed Hussein Al-Momeni, Ed.), Tehran, Iran: Al-Mahad Al-Aali Le-lulum and Al-Thaqafah al-Islami.
- Ilie, C. (2008). Rhetoric and Language, In Wolfgang Donsbach (Ed): *The International Encyclopedia of Communication*. Singapore: Blackwell Publishing.
- Janet, V. D., & Robert, B. D. (2015). *The New Public Service "Serving, Not Steering"*. New York: Routledge.
- Kennett, P. (2008). *Governance, Globalization and Public Policy*. UK: Edward Elgar press.
- Khosrow Panah Dezfuli, A (2022). Farabi's practical wisdom is used in our hekmi governance issues. Farhikhtegan daily Website, Reterived from <http://fdn.ir/۷۷۷۷۷>
- Kondracki, N. L., Wellman, N. S., & Amundson, D. R. (2022). Content analysis: Review of methods and their applications in nutrition education. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 34(4), 224-230. doi: 10.1016/s1499-4046(06)60097-3
- LaFollette, H. (2007). *Ethics in practice: An Anthology*. Wiley: Blackwell.

- Lan X, Zhenjing P. (2022). Ethical governance of artificial intelligence: An integrated analytical framework. *Journal of Digital Economy*, 1,(1), 44-52. doi: 10.1016/j.jdec.2022.08.003
- Meehan, E. (2003). *From Government to governance, Civic participation and new Politics: the context of potential Opportunities for the Better Representation of Women*. Queen's University Belfast, School of Politics and International Studies.
- Momeni Rad, A. (2013). Qualitative content analysis in research tradition: nature, stages and validity of the results. *Quarterly of Educational Measurement*, 4(14), 187-222.
- Naqhibi, S. A. (2012). *Research method in Islamic sciences*. Tehran. Iran: Payam-e Noor University Press.
- Nasr, S. H. (1992). *Islamic knowledge in the contemporary world*. Tehran, Iran: Sherkat-e Sahami-ye Kitabha-ye Jibi.
- Nasr, S. H. (1997). *Three Muslim Sages: Avicenna, Suhrawardi, Ibn Arabi*. New York: Caravan Books.
- Nazerzadeh Kermani, F. (1997). *Principles and foundations of: farabi's political philosophy*. Tehran, Iran: Alzahra University.
- Newman, J. (2005). *Remarking Governance: People, Politic and the Public Sphere*. University of Bristol, policy press. doi:10.1332/policypress/9781861346407.001.0001
- Nimah. S. A. (1988). *Shiite philosophers* (S. J. Qhazban, Trans). Tehran, Iran: Sazeman Intesharat va Amouzesh-e Enqhelab-e Eslami.
- Osifo, O. C. (2012). *The Effects of Ethical Governance on Public: a comparative analysis of anti-corruption policies and procedures in Nigeria, Ghana, and Cameroon*. Universitas Wasaensis.
- Pierre, J. (2000). *Debating Governance: Authority, Steering & Democracy*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Rajabi, M., Kafi, M., Davari, M., Fuladi, H., Saffar Dastgerdi, M., & SuleimanPanah, S. (1999). *The history of social thought in Islam*. Tehran, Iran: Samt.
- Sakiko, F.P., & Richard, P. (2002). Governance: past, present, future, setting, the governance for the millennium declaration. Background Paper of the 4th. Global Forum on Re-Inventing Government, Marrakech, Morocco, 10th. -13th. UN, New York
- Seyed Baqeri, S. K. (2017). Functions of Justice in Ethical Governing in View of Political Islam. *Political Science*, 19(Issue76), 151-170. doi: 10.22081/psq.2017.22745
- Seyyedi, S. H. (2019). The governance of beneficent affairs, concepts and issues, *The Third National Conference of Eternal Beneficent*, Tehran, Iran.
- Shariati, M., Ghorbanizadeh, V., Rezaemanesh, B., & Khosropanah Dezfuli, A. (2021). An explanation of the conceptual model for Designing a model of ethical governance from the view of of Islamic utopia (a new approach in governance and public administration studies). *The First National Conference on Islamic Governance*. Tehran, Iran, Shahid Beheshti School of Governance.

Iranian Cultural Research

Abstract

- Shariati, M., Ghorbanizadeh, V., Rezaeemanesh, B., & khosropanahdezfuli, A. (2020). Moral Governance in the Public Sector from the Perspective of Nahj Al-Balaghah. *Resource Management in Police Journal of the Management Dept*, 8(4), 85-118.
- Sivasubramaniam, S., Dlabolová, D.H., Kralikova, V., & et al. (2021). *Assisting you to advance with ethics in research: an introduction to ethical governance and application procedures*. *Int J Educ Integr*. 17, 14. doi:10.1007/s40979-021-00078-6.
- Soltani Nejad, A., & Goodarzi, S. (2017). The impact of information technology on the evolution of the concept of good governance. *Political Quarterly*, 47(1), 79-97. doi: 10.22059/jpq.2017.60775
- Stoker, G. (1998). Governance as theory: five propositions. *International Journal of Social Science*, 50 (155), 17-28. doi:10.1111/1468-2451.00106.
- Taddeo, M. (2020). The Ethical Governance of the Digital During and After the COVID-19 Pandemic. *Minds Mach* (Dordr), 30(2), 171-176. doi: 10.1007/s11023-020-09528-5.
- UN (1996). Governance, Participation and Partnerships. background papers prepared by the United Nations Department of public Information for the United Nations Conference on Human Settlements. 3-14 june 1996, Istanbul. Available at <http://www.un.org/cyberschoolbus/habitat/background/bg5.asp>
- UN (2007). *Public Governance Indicators: A Literature Review*. Department of Economic and Social Affairs, New York.
- Walzer, R. (1985). *Al-Farabi on the Perfect State: Abū Naṣr Al-Fārābī's Mabādi' Ārā Ahl al-Madīna al-Fāḍila*. Oxford: Clarendon Press.
- Winfield, AFT, Jirotko, M. (2018). Ethical governance is essential to building trust in robotics and artificial intelligence systems. *Philos Trans A Math Phys Eng Sci*, 15, 376(2133):20180085. doi: 10.1098/rsta.2018.0085
- Yazdani Zazrani, M. R. (2012). Conceptual Relationship and the Impact of Governance on Public Policy. *International Relations Researches*, 2(4), 109-142.
- Yousefirad, M. (2018). Tools and Factors of Prosperity in Ideas of Farabi, Avicenna and Khwajeh Nasiruddin Tusi. *Transcendent Policy*, 6(20), 25-42. doi: 10.22034/sm.2018.30967

مقاله پژوهشی

مطالعه پایه‌ها و شناسایی نشانه‌های حکمرانی اخلاقی در علم مدنی و رویکرد اجتماعی-فرهنگی فارابی

رسول حسین پور تنکابنی^{۱*}، جهانگیر مسعودی^۲

دریافت: ۱۴۰۲/۱/۲۰؛ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۴

چکیده

«حکمرانی» الگو و شیوه‌ای نوپدید در عرصه مدیریت است که در چند سال اخیر مورد توجه بسیاری از اندیشمندان قرار گرفته است. این الگو، گونه‌های فراوانی دارد که یکی از آن‌ها حکمرانی اخلاقی است. این حکمرانی که بر «مدیریت و اداره» بر پایه ارزش‌ها پافشاری دارد، اقدامی گروهی است که از سوی حاکمان و مدیران در راستای پیاده‌سازی یک فرهنگ شایسته اخلاقی طرح‌ریزی شده تا تمامی سویه‌های کسب‌وکار را در یک مجموعه و سازمان زیر پوشش قرار دهد. فارابی نخستین فیلسوف مسلمان ایرانی است که افزون بر پایه‌گذاری فلسفه اسلامی، طراح بسیاری از مباحث سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، و اخلاقی هم بوده است. او در علم مدنی خود، اخلاق و سیاست را همراه هم دیده و راه دستیابی به آرمان‌شهر نیک‌بختی را تنها با گرویدن به بایسته‌های اخلاقی، آن هم از مسیر همکاری و هم‌گرایی مردم و مسئولان، و بودن در متن جامعه، امکان‌پذیر دانسته است. موضوع این مقاله حکمرانی اخلاقی از دیدگاه این فیلسوف مشایی است. نویسندگان با اتخاذ روش تحلیل محتوا، با کاوش در اندیشه‌های فارابی، پایه‌ها و نشانه‌های این الگوی حکومتی/مدیریتی را شناسایی و معرفی کرده‌اند. هدف آن بوده تا درون‌داشت در صدی از فلسفه اسلامی در راستای تأمین درون‌مایه یکی از مهم‌ترین گونه‌های حکمرانی، برای مدیران و مسئولان نهادهای دولتی، فرودلتهی، و نیز شهروندان روشن گردد.

کلیدواژه‌ها: اخلاق، حکمرانی اخلاقی، علم مدنی، فرهنگ، جامعه، آرمان‌شهر

۱. استادیار و پژوهشگر پسادکتری، گروه تعلیم و تربیت اسلامی، پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی، مشهد، ایران (نویسنده مسئول)

ra.hoseinpour@alumni.um.ac.ir ✉

۲. استاد فلسفه و حکمت اسلامی گروه فلسفه و حکمت اسلامی دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد مشهد، ایران

masoudi-g@um.ac.ir ✉

۱. مقدمه و بیان مسئله

حکمرانی الگویی نوپدید و میان‌رشته‌ای است که از دانش‌های گوناگون پدید آمده است. این الگو، بسته به آنچه می‌باید برای آن اجرا شود انواع متفاوتی دارد، از جمله حکمرانی خوب، حکمرانی اقتصادی، حکمرانی الکترونیک، حکمرانی شبکه‌ای و حکمرانی علمی. حکمرانی اخلاقی یکی دیگر از گونه‌های این پدیده معاصر است که بر پایه فضیلت‌های اخلاقی شکل گرفته است. بی‌تردید برای ساخت درون‌مایه چنین الگویی، نیازمند منابع اخلاقی هستیم، و با توجه به اینکه در جهان نوگرا و پسانوگرا، اخلاق به دین‌گریز (سکولار) و دینی تقسیم می‌شود، جداسازی حکمرانی اخلاقی مبتنی بر آموزه‌های وحیانی - عقلانی، از حکمرانی اخلاقی مبتنی بر اخلاق دین‌گریز بایسته و پراهمیت است.

فارابی از جمله فیلسوفانی است که دیدگاه‌های ارزشمندی درباره سیاست و فرهنگ ارائه کرده و اخلاق را با نگاهی حداکثری، در کنار سیاست جای داده است^۱ (داوری اردکانی، ۱۳۷۷، ۲۲۲). کتاب‌هایی که از این فیلسوف بزرگ به دست ما رسیده همچون آراء اهل المدینه الفاضله و مضاداتها، سیاست مدنیه، التنبیه علی سبیل السعاده، تحصیل السعاده، احصاء العلوم و... گویای آن است که او به شکل‌گیری آرمان‌شهر نیک‌بختی (مدینه فاضله)^۲ از مسیر «فرهنگ و سیاست اخلاق محور» بسیار بها داده است. آرمان‌شهر نیک‌بختی پدیده‌ای است که شهروندان یک جامعه تنها از راه همکاری اخلاقی با یکدیگر به آن دست می‌یابند. بر این اساس، فقط ملتی که برای رسیدن به خوشبختی هم‌نوا باشند و با هم همکاری نمایند، آرمان‌شهر نیک‌بختی را شکل می‌دهند. از این‌رو، فارابی اخلاقی بودن و اخلاقی زیستن شهروندان جامعه را نه به امور وراثتی و ژنتیکی، بلکه تا حد امکان به شرایط محیط پیرامون یعنی فرهنگ، اجتماع و ساختار آن وابسته دانسته است.^۳ به باور وی، این جامعه و محیط اجتماع است که بسترهای شناخت و دستیابی به

۱. پیوند اخلاق عملی و رفتار سیاسی؛ از دوران یونان باستان و در زمان سقراط، افلاطون، و ارسطو به شکلی جدی مطرح بود. رابطه اخلاق فردی با شهر و شهروندی بر این انگاره مبتنی بود که نیک‌بختی تنها در اجتماع (Polis) برای انسان امکان‌پذیر است (کاپلستون، ۱۹۷۱، ۱، ۲۴۹).

2. Utopia

۳. البته این بدین معنا نیست که اختیار، نقشی در اخلاقی زیستن انسان ندارد و یا محیط به گونه جبری بر اراده فرد چیره می‌شود.

نیک‌بختی را برای مردم فراهم می‌کند و آنان را برای اخلاقی‌بودن و دوری از ناهنجاری‌های اخلاقی آماده می‌نماید. او در تحصیل السعاده، عناصر اجتماعی و فرهنگی را عنصر بنیادین در شکل‌گیری شخصیت اخلاقی - رفتاری افراد می‌داند و بر این باور است که انسان‌ها به گونه ژنتیکی (سرشت درونی) پاک و ناپاک نیستند، بلکه ذات آن‌ها نسبت به این مسئله لابشرط است (فارابی، ۱۴۰۱، ۲۹؛ و فارابی، ۱۳۶۶، ۱۰۶).

فارابی در دسته‌بندی علوم، دانشی به نام علم مدنی^۱ یا همان فلسفه اجتماعی را ابداع نمود که از دو قلمرو «نظری و عملی» تشکیل شده است. قلمرو نخست به چیستی خیر و خوشبختی می‌پردازد و قلمرو دوم راه دستیابی فرد و جامعه به آن را مورد واکاوی قرار می‌دهد (فارابی، ۱۳۸۱، ۱۰۲). اخلاق همان عنصری است که از نگاه فارابی برای رسیدن به نیک‌بختی و آرمان‌شهر ضروری است. از این رو به باور وی، حاکمان و مسئولان نقش بسیار مهمی در شکل‌گیری ارزش‌های اخلاقی در جامعه دارند و بی‌تردید کنش‌های اخلاقی شهروندان، تحت تأثیر چنین افرادی قرار می‌گیرد. اهمیت مسئله تا به این اندازه است که شهروندان یک جامعه حتی اگر خوشبختی راستین را هم بشناسند، از پیش خود برای به دست آوردن آن گامی بر نمی‌دارند، بلکه به فرد یا افرادی نیازمندند که آن‌ها را به سوی نیک‌بختی (دنیا و عقبی) برانگیزاند (رجبی و همکاران، ۱۳۷۸، ۴۷).

در اندیشه سیاسی - اخلاقی فارابی، درمان کج‌روی‌های اجتماعی و فرهنگی و نگهداری آداب و سنت‌های نیک، تنها به وسیله الگویی سیاسی امکان‌پذیر است که در پرتو آن، هنجارهای اخلاقی گسترش یابد. به واقع حکومت/سازمان می‌باید در علاقه‌مند نمودن شهروندان در راستای نگهداشت ارزش‌های اخلاقی کوشا باشد. بنابراین بایسته است تا کج‌روی‌ها شناسایی و افراد تهی از ارزش‌های اخلاقی، به منظور آموزش‌های لازم فراخوانده شوند؛ زیرا «کج‌رفتاری»، فرآورده یادگیری و نشر امور نابهنجار در قلمرو خرده‌فرهنگ‌های انحرافی است. بر این اساس، از آنجا که افرادی در جامعه می‌توانند زمینه انتقال ناهنجاری‌ها را به دیگران فراهم نمایند، لازم است تا برای درمان آنها اقدام جدی صورت پذیرد. برای این منظور فارابی مجازات‌هایی چون «تبعید، زندانی‌کردن، وادار نمودن به کارهای دشوار و...» را برای این

دسته پیشنهاد نموده است (فارابی، ۱۳۸۱، ۱۰۶ و ۱۰۸). این سختگیری البته بی جهت نیست. فارابی در یک همانندنگاری مسئله را چنین توضیح داده است: «چنانچه عضوی از بدن انسان به گونه‌ای بیمار شود که امیدی به درمان آن نباشد و بیم سرایت آن به دیگر اعضاء برود، برای سالم ماندن مجموعه بدن، آن عضو را از تن جدا می‌کنند. به همین شکل اگر افرادی با رفتارهای نابهنجار اخلاقی در جامعه حضور داشته باشند که قابلیت درمان را دارا نباشند، ناگزیر به راندن و کندن آن‌ها از جامعه هستیم (فارابی، ۱۴۰۵، ق، ۴۲).

این سخنان گویای اهمیت اخلاق و حضور نشانه‌های حکمرانی مبتنی بر آن در فرهنگ حکمی و اخلاقی فارابی است. آنچه مسلم است این است که فارابی، راه دستیابی به نیک‌بختی را تنها از مسیر کسب بایسته‌های اخلاقی، آن هم در پیوند با هم‌نوعان و در چارچوب تعامل عدالت‌محور و نوع‌دوستانه دانسته است. بر این اساس، الگوی سیاسی فارابی بالضروره فاضله است و تنها با این الگو است که می‌توان شهروندان جامعه را خواهان معارف راستین و دادوستدهای عادلانه نمود (یوسفی‌راد، ۱۳۹۷، ۳۱-۳۰). در نتیجه نگرش و گرایش همگانی، شرط پیدایش نیک‌بختی است. به واقع برای رسیدن به خوشبختی، به وجود «اصلاح‌طلبان اخلاقی» و حضور گروهی از خیراندیشان فرهنگی در جامعه نیازمندیم. البته باید دانست که این اعمال اصلاحات هیچ‌گاه با ابزار زور، قهر، و فتح انجام نمی‌پذیرد.^۱ انسان‌ها برای پذیرش خیرات و حقایق، نیازمند عقلی استدلال‌پذیر و قلبی خواهان اقتناع و ایجاب‌اند. از این‌روی فارابی برای بهبود نظام‌های سیاسی و دگرگونی درونی افراد جامعه، «آموزش فلسفی» را برای تقویت و رشد خرد شهروندان و کاربست خطابه، تخیل، داستان، و نماد را برای پرورش خیال آنان پیشنهاد نموده است. بی‌تردید اگر این اقدامات به درستی صورت پذیرد و صرفاً به نگارش منشورهای اخلاقی بسنده نشود، تحول درونی به جای اصلاحات بیرونی به وقوع خواهد پیوست (ناظرزاده کرمانی، ۱۳۷۶، ۱۵۱). پرسش‌های بنیادین این مقاله از این قرار است: حکمرانی چیست؟ حکمرانی اخلاقی چیست؟ مبانی و شاخصه‌های حکمرانی اخلاقی در علم مدنی (رویکرد اجتماعی - فرهنگی) فارابی چیست؟ بنا بر اینکه در الگوی حکمرانی (اخلاقی) می‌باید همه نهادها

۱. البته گفتیم که فارابی ضرورت تنبیه و مجازات را برای برخی لازم دانسته است.

و افراد حضور داشته باشند و هر کس به آنچه شایسته آن است دست یابد، در علم مدنی فارابی تا چه اندازه به این نکته توجه شده است؟

۲. چارچوب نظری

۱-۲. حکمرانی^۱

حکمرانی واژه‌ای میان‌رشته‌ای است که از دانش‌هایی چون حقوق، جامعه‌شناسی، مدیریت، اقتصاد، و سیاست فراهم آمده است (سلطانی‌نژاد و گودرزی، ۱۳۹۶، ۸۳). پیروان این نگره، نوعاً بر خُردشدن قدرت در میان سطوح گوناگون دولتی و فرودولتی، انگیزش و روی‌آوری بر تمرکززدایی از دولت، و نیز تکیه‌زدن بر گونه‌های نوین مشاوره و هم‌دستی شهروندان اهتمام دارند (میهان^۲، ۲۰۰۳، ۲). حکمرانی به سبب نگرش تازه‌ای که دارد، در پی محدود کردن قدرت سنتی سلسله‌مراتبی (بالا به پایین) و تغییر مسیر آن به سوی «تصمیم‌های جمعی»^۳ است. اگر دقیق بنگریم، ناکارآمدی برخی دولت‌ها در انجام یکه‌تازانه امور، موجب گردید تا واژه حکمرانی در ادبیات سیاسی معاصر شکل گیرد. با جداسازی حوزه‌های گوناگون دولت و تمایز میان بخش دولتی و خصوصی و نیز تفکیک دولت از جامعه مدنی^۴، سعی می‌شود تا ساختار سنتی قدرت تغییر کرده و تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌ها تا حد زیادی به سوی نهادهای برابر با دولت چرخش نماید. بر این اساس، قدرت مؤثر و مشروع، تنها از طریق هم‌آوایی و گاه ستیز نهادها و نیروهای گوناگون در سطوح مختلف ملی و فراملی امکان‌پذیر است (یزدانی زازرانی، ۱۳۹۱، ۱۱۱).

واژه حکمرانی، امروزی و نوین است و پیشینه آن به سال‌های دهه ۱۹۸۰ م. برمی‌گردد. با این حال مفهوم حکمرانی بسیار کهن و درازآهنگ است و دیرینه‌ای به درازای تمدن انسانی دارد. این اصطلاح از واژه یونانی *Kybernetes* و *Kybernan* برگرفته شده و در معنای «هدایت کردن، راهنمایی نمودن و یا نگه داشتن امور در کنار هم» به کار رفته است (اکبری، ۱۳۸۶، ۱۴۹).

1. Governance
2. Meehan
3. Collective
4. Civil Society

در یک تعریف، حکمرانی فرایندی است که به موجب آن، جوامع یا سازمان‌ها، تصمیم‌های مهم خود را تعیین می‌نمایند (گراهام، آموس و پلامتر^۱، ۲۰۰۳، ۱). نهادهای تخصصی و مشورتی سازمان ملل متحد بر این باورند که حکمرانی، «مجموعه اقدامات فردی، نهادی، عمومی، و خصوصی است که به منظور برنامه‌ریزی و اداره مشترک امور و فرایند پیوسته‌ای از ایجاد تفاهم میان منافع متفاوت و چندگانه در پوشش اقدامات مشارکتی و سازگار در تکاپو بوده و از نهادهای رسمی و ترتیبات غیررسمی و سرمایه اجتماعی شهروندان تشکیل شده است» (سازمان ملل^۲، ۱۹۹۶، ۱). در فرهنگ آکسفورد حکمرانی «فعالیت یا شیوه اداره یک کشور و یا مدیریت یک سازمان و شرکت» تعریف شده است (دیکشنری آکسفورد^۳). مؤسسه حکمرانی اوتاوانیز در تعریفی، حکمرانی را «دربردارنده نهادها، فرایندها، و قواعد در یک اجتماع می‌داند که مشخص می‌کند: ۱. قدرت چگونه اعمال می‌شود؟ ۲. چگونه تصمیم‌های تأثیرگذار بر جامعه گرفته می‌شوند؟ ۳. چگونه منافع گوناگون با چنین تصمیم‌هایی هماهنگ می‌شوند؟» (ساکیکو و پوزیو^۴، ۲۰۰۲، ۲). به هر روی، حکمرانی برجسبی توصیفی است که برای برجسته کردن ماهیت در حال تغییر فرایند سیاست‌گذاری در دهه‌های پایانی به کار برده شده است. این کلیدواژه توجه ما را به فراوانی بازیگران و عناصر اثرگذار در سیاست‌گذاری جلب می‌کند (کنت^۵، ۲۰۰۸، ۱۴). بدین ترتیب در حکمرانی، نگاره رابطه تابشی میان دولت، مؤسسه، نهاد با شهروندان با انگاره فضاهای برابر چندگانه که در آن عنصر قدرت مورد گفت‌وگو است جایگزین می‌شود (نیومن^۶، ۸۲، ۲۰۰۵). از آنچه تاکنون گفته شد، چند بند به دست می‌آید:

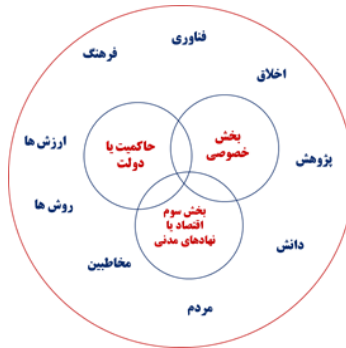
حکمرانی مقوله‌ایست مربوط به چگونگی دادوستد دولت‌ها و سازمان‌های اجتماعی و فرهنگی با یکدیگر و نیز کیفیت ارتباط آنان با شهروندان و شیوه دریافت تصمیم‌ها در جهانی پیچیده (سازمان ملل، ۲۰۰۷، ۴).

1. Graham, Amos & Plumptre
2. UN
3. Oxford Dictionary
4. Sakiko & Pouzio
5. Kennett
6. Newman

نظام حکمرانی چارچوبی مبتنی بر فرایند است. به این معنی که مجموعه‌ای از توافقات، قراردادها، و سیاست‌ها است تا مشخص شود که چه کسی قدرت را در دست گیرد و وظایف چگونه انجام شوند (پیر و پیتز، ۲۰۰۰، ۴۸).

حکمرانی گویای آن است که همان‌گونه که ساختارهای رسمی دولت، یکی از ابزارهای تصمیم‌گیری است، در سطح ملی نیز ساختارهایی غیررسمی می‌توانند وجود داشته باشند (استوکر^۲، ۱۹۹۸، ۲).

در حکمرانی مسئولیت در میان سه نهاد دولت^۳ (حکومت)^۴، جامعه مدنی، و بخش خصوصی^۵ تقسیم می‌شود و به شرط گزینش روشی مناسب برای پیدایش ارتباط و همکاری، به بهزیستی جامعه می‌انجامد.

شکل ۱. نوع ارتباط سه‌گانه دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی در الگوی حکمرانی

منبع: سیدی، (۱۳۹۹)

۲-۲. حکمرانی اخلاقی^۶

پیش از تبیین حکمرانی اخلاقی، اندکی پیرامون اخلاق و اهمیت آن در جامعه سخن می‌گوییم. تاکنون تعریف‌های گوناگونی برای اخلاق ارائه شده که برخی از آنها از جامعیت بیشتری نسبت به دیگر تعاریف برخوردار است. در یک تعریف، اخلاق^۷ - جمع خُلق یا

1. Pierre & Peters
2. Stoker
3. State
4. Government
5. Private Sector
6. Ethical governance.
7. Ethics/Morality

خُلُق در برابر خَلق (الزبیدی، بی تا، ۲۵/۲۵۷) _ به معنای صفات نفسانی پایدار در انسان است که موجب صدور کنش‌هایی متناسب با آن‌ها به‌طور خودجوش و بدون نیاز به تفکر و تأمل می‌شود (ابن مسکویه، ۱۴۳۷ ق.، ۲۸). اخلاقیات از مهم‌ترین ابعاد مدیریت‌اند که گویای تقابل میان «عملکرد اقتصادی» که به وسیله درآمد‌ها، هزینه‌ها، و سودها اندازه‌گیری می‌شوند و «عملکرد اجتماعی» که در قالب تعهدات یک سازمان در قبال دیگران بیان می‌شود هستند (حسین‌زاده و عابدی جعفری، ۱۳۸۶، ۱۳۴). اخلاق بر گستره وجودی حکمرانی تأثیر چشمگیری دارد. بر همین اساس در برخی از دیدگاه‌های مدیریتی معاصر، اخلاقی‌سازی حکمرانی جایگاه ویژه‌ای به خود گرفته است (فردریکسون و گری^۱، ۲۰۱۳) تا آنجا که به باور برخی، روح مدیریت دولتی در فرایند خودنگری (توجه به خویشتن)^۲ جای داشته و موجب روی‌آوری کارگزاران در راستای خدمت به شهروندان می‌شود (جانت و رابرت^۳، ۲۰۱۵، ۲۵).

اخلاق و رفتار اخلاقی که نوعاً با کنش مسئولانه پیوند دارد، از شالوده‌های بنیادین جامعه متمدن دانسته می‌شود. این مسئله به ویژه برای حفظ فعالیت‌های علمی و پژوهشی یک کشور پُر اهمیت است. اخلاق، بر هر کاری که انجام می‌دهیم تأثیر می‌گذارد و بر هر چه که تأثیر گذارد آن را تغییر می‌دهد. بنابراین اخلاق ما را در بهبود مقیاس‌های زندگی کمک می‌کند (لافولت^۴، ۲۰۰۷). تمرکز بر رفتار اخلاقی در زمینه‌های ویژه‌ای چون: پزشکی، مالی، و حقوقی بیش از همه بایسته است (البته در دیگر رشته‌های علمی نیز به رسمیت شناخته می‌شود). بر این اساس از نهادهای اجتماعی انتظار می‌رود که شیوه‌نامه‌های اخلاقی را گسترش بخشند تا کیفیت کار خود را حفظ کنند، یکپارچگی داشته باشند، و بالاتر از همه شفاف عمل کنند تا بر محدودکردن بروز هر گونه سوءرفتار فائق آیند (فلایت و هارمن^۵، ۲۰۱۳). این امر به ویژه در مورد سازمان‌های آموزش عالی که فعالیت‌های علمی-پژوهشی را ترویج می‌کنند ضروری است. بسیاری از نهادهای

1. Frederickson & Ghere
2. Self-reflection
3. Janet & Robert
4. LaFollette
5. Flite & Harman

اروپایی، قوانین خود برای اخلاق را با ترکیب کدهای بین‌المللی تدوین کرده‌اند (گتز، ۱۹۹۰). کشورهای کمتر توسعه‌یافته در تلاش‌اند تا این انجمن‌ها و گروه‌ها را برای اداره دانشگاه‌ها و پژوهش‌های خود راه‌اندازی کنند. «سازمان بهداشت جهانی» نیز پایبندی به اصول اخلاقی را به منظور حفاظت از کرامت، حقوق و رفاه شرکت‌کنندگان در یک فعالیت پژوهشی مهم دانسته است (WHO, 2021). از همه مهم‌تر، دستورکارهای اخلاقی‌ای که از آغاز به دانش‌آموزان آموزش داده می‌شود، می‌تواند به رشد پژوهندگان اخلاقی و اعضای جامعه کمک نماید؛ تا از ارزش‌های اصول اخلاقی در عمل حمایت نمایند (سیواسوبرامانیام، دلابلووا، کرایلیکوا و رضاخان^۲، ۲۰۲۱، ۲).

اما حکمرانی اخلاقی فرایندها و رویکردهایی است که معیارهای درخور پذیرش‌گش اخلاقی را پایبندانی نموده و بر مدیریت و اداره بر مبنای ارزش‌ها پافشاری می‌نماید. این‌گونه از حکمرانی، دسته‌ای از اقدامات گروهی است که از سوی مدیران برای آغاز و پیاده‌سازی یک نظام حساس اخلاقی و آگاهی صورت می‌گیرد و به تمامی ابعاد کسب‌وکارها در یک اداره خدمات عمومی رسوخ می‌کند. حکمرانی اخلاقی افزون بر پیدایش روحیه و انگیزه اخلاقی در محیط‌های کاری، پیامدها و اصول اخلاقی حرفه‌ای^۳ (وظایف سازمانی) را نیز در برمی‌گیرد (اُسیفو^۴، ۲۰۱۲، ۲۵-۲۴).

به‌یقین حاکمان، کارگزاران، مدیران و کارکنان دولتی و فرودولتی، نقش شایانی در شکل‌دهی ارزش‌های اخلاقی در جامعه دارند. در حکمرانی اخلاقی، مباحث مربوط به ارتباط شایسته و فضیلت‌مندانه حاکمان با شهروندان و نیز دادوستد اخلاقی میان کارگزاران نظام به‌شدت مورد توجه قرار می‌گیرد. سفارش‌ها و پندهای اخلاقی‌ای که نوعاً برگرفته از متون دینی و نیز منابع حکمت عملی و اخلاق است و حتی عقل نیز آن را تأیید می‌نماید، فرایند پیاده‌سازی قدرت در جامعه را به سوی عدالت می‌کشاند (سیدباقری، ۱۳۹۵، ۱۵۵، با اندکی تصرف).

1. Getz
2. Sivasubramaniam, Dlabolová, Kralikova & RezaKh
3. Professional ethics
4. Osifo

از آنجا که پدیده حکمرانی امروزی است، خوشبختانه پژوهش‌های پُرشمارى در درون و بیرون از کشور درباره آن صورت گرفته است. البته پژوهش خاص و مستقلى پیرامون مفهوم‌شناسی حکمرانی وجود ندارد و این کلیدواژه معمولاً با ترکیب اضافی (حکمرانی خوب، حکمرانی شهری، حکمرانی الکترونیک و ...) مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. پیرامون حکمرانی اخلاقی هم چندین پژوهش به دست آمده که البته نسبت به دیگر انواع حکمرانی کمتر است. از آنجا که مقوله حکمرانی (با انواع مختلف آن) ابتدا در غرب مطرح گردید، نخست به معرفی برخی از پژوهش‌های انجام گرفته در آن سوی مرزها می‌پردازیم و پس از آن به پژوهش‌های وطنی اشاره می‌کنیم.

کنت^۱ _ استاد مطالعات سیاست عمومی بین‌المللی و تطبیقی در دانشگاه بریستول _ در کتابی که (۲۰۰۸) منتشر نمود، به بسط و ادغام بحث‌های سیاسی نظری، مفهومی، و محتوایی پرداخت و مفاهیم و دیدگاه‌های مرتبط با جهانی‌شدن و حکمرانی، رابطه میان آنها، و پیامدهای آن برای سیاست عمومی و دولت را به پیش کشید. نیومن^۲ هم در بازسازی حکمرانی: مردم، سیاست، و حوزه عمومی (۲۰۰۵) بر پویایی تغییر متمرکز شد و بر چگونگی شکل‌گیری اجتماع با شیوه حکمرانی تأکید نمود. پیر^۳ در کتاب خود (۲۰۰۰) با گرد هم آوردن گروهی از پژوهندگان در رشته‌های گوناگون؛ معنا، ارزش، و سودمندی مفهوم حکمرانی را مورد تحلیل قرار داد. این افراد جملگی به گذر از حکومت به سوی حکمرانی اتفاق نظر داشتند. استوکر^۴ (۱۹۹۸) نیز با به چالش کشیدن مفاهیم سنتی مدیریت دولتی، جایگاه حکمرانی را ارتقا بخشید. او بر این باور بود که حکمرانی نشان‌دهنده تلاشی مثبت در راستای مقابله با چالش‌های اجتماعی و اقتصادی به روش‌های نوآورانه است (که البته نباید آن را به‌عنوان نوشدارو در نظر گرفت). گذشته از این موارد، برخی نهادها و سازمان‌ها نیز به تعریف و تشریح حکمرانی پرداختند. مؤسسه حکمرانی در

1. Patricia Kennett
2. Janet Newman
3. Jon Pierre
4. Gerry Stoker

اتاوای کانادا^۱ که اصول حکمرانی خوب در قرن ۲۱ (۲۰۰۳) را منتشر نمود یکی از این موارد است. این نهاد نخست مفهوم حکمرانی را از حکومت جدا کرده و بر این باور است که حکمرانی هیچ ارتباطی با حکومت ندارد. به واقع حکمرانی به شیوه تعامل دولت‌ها و سایر سازمان‌های اجتماعی، نحوه ارتباط آنها با شهروندان، و نحوه تصمیم‌گیری‌ها در دنیای پیچیده مربوط می‌شود. سازمان ملل متحد^۲ نیز (۱۹۹۶ و ۲۰۰۷) به تبیین چستی و جایگاه حکمرانی و حکمرانی عمومی پرداخت. اما از پژوهش‌هایی که مستقیماً به حکمرانی اخلاقی روی آوردند می‌توان به چند مورد زیر اشاره کرد:

- اوسیفو (۲۰۱۲)، تأثیرات حکمرانی اخلاقی بر ملت: تحلیل مقایسه‌ای سیاست‌ها و رویه‌های ضد فساد در نیجریه.

- چاتورودی^۳ (۲۰۱۵)، حکمرانی اخلاقی و جامعه.

- وینفلید و جیروتکا^۴ (۲۰۱۸)، ضرورت حکمرانی اخلاقی برای ایجاد اعتماد در رباتیک و سیستم‌های هوش مصنوعی.

- تدنو^۵ (۲۰۲۰) حکمرانی اخلاقی دیجیتال در طول و پس از همه‌گیری کوید ۱۹.

- اکسو و پانگ^۶ (۲۰۲۲) حکمرانی اخلاقی هوش مصنوعی: یک چارچوب تحلیلی یکپارچه.

- سیواسوبرامانیام (۲۰۲۱)، کمک به شما برای پیشرفت با کاربرد اخلاق در پژوهش: مقدمه‌ای بر حکمرانی اخلاقی و شیوه‌های کاربردی.

- فین و شیلتون^۷ (۲۰۲۳)، گسترش حکمرانی اخلاقی: گزارش موردی منلو.

اما پژوهش‌های وطنی که به گونه خاص به حکمرانی اخلاقی روی آوردند و در این نوشتار از آنها بهره بردیم از این قرارند:

1. Institute On Governance. www.cgiofcanada.ca

2. United Nations

3. Ankit Chaturvedi

4. Alan F. T. Winfield & Marina Jirotko

5. Mariarosaria Taddeo

6. Lan Xue, Zhenjing Pang

7. Megan Finn & Katie Shilton

- سیدباقری (۱۳۹۵) حکمرانی اخلاقی را مورد توجه قرار داد و نقش و کارکرد عدالت را در آن بررسی نمود. او به این پاسخ دست یافت که با توجه به پیوند تکمیلی و تعاملی میان اخلاق، عدالت و سیاست، و بایستگی نهادینه شدن عدل در جان حاکمان بر پایه اندیشه سیاسی اسلام، عدالت در حکمرانی اخلاقی کارکردهایی چون: احقاق حقوق شهروندان، دوری از استبداد، احتیاط در رفتار سیاسی و رفتار اعتدالی را به همراه دارد. بی تردید دادگری فردی و اجتماعی، رفتارهای حکمرانان را سامان می بخشد و ایشان را از رفتار ناشایست و غیراخلاقی باز می دارد؛ به گونه ای که پویش جامعه را به سوی نیک بختی ضمانت می نماید.

- قربانی زاده و همکاران (۱۳۹۹) نیز حکمرانی اخلاقی را بر اساس نوع شناسی طبقه نظامیان از دیدگاه نهج البلاغه واکاوی نمودند. به باور نویسندگان، امام علی (ع) در نامه ۵۳ نهج البلاغه به تشریح ماهیت حکمرانی خود که مبتنی بر اخلاقیات نبوی است پرداخته و با تبیین انواع طبقات اجتماعی همچون: نظامیان، نویسندگان عمومی و خصوصی، قاضیان دادگستر، کارگزاران عدل و نظم اجتماعی، جزیه دهندگان، مالیات دهندگان، تاجران، بازرگانان، صاحبان صنعت و پیشه‌وران، و نیازمندان و مستمندان؛ به کارکردهای ایشان در نظام اجتماعی و نحوه حکمرانی بر آن‌ها اشاره کرده است.

- شریعتی و همکاران (۱۳۹۹) هم در اقدامی همانند، حکمرانی اخلاقی را در بخش عمومی از دیدگاه نهج البلاغه به تحقیق درآوردند. از نظر آنان، حکمرانان با شناخت ماهیت مشاغل و شاغلان حوزه عمومی، می توانند با بهره‌گیری از آموزه‌های اخلاقی علوی در مقوله حکمرانی، به پیگیری اهداف حاکمیتی پردازند و با معیار قرارداد شاخص‌هایی چون: عدالت‌گستری، کسب خرسندی عمومی، گرایش مُشفقانه به عموم مردم، اصلاح روابط عمومی، و از میان بردن کینه‌ها و گره‌های اجتماعی، به پدیدآیی رسالت آرمان‌شهر علوی کمک رسانند. برون‌داد پژوهش شریعتی و همکاران‌اش این شد که نقش کارگزاران خدمات عمومی در نیک‌بختی و شوربختی یک تمدن بسیار مهم است و چنان‌چه آنان به درستی در سویه اخلاقی تربیت نشده باشند، پیامدهای ویران‌گری را به جامعه بار خواهند نمود.

- در مقاله‌ای دیگر، همین نویسندگان (۱۴۰۰) _ با توجه به غربی بودن مفهوم حکمرانی _ در پی ایجاد دریچه‌ای نو به متن دین اسلام بوده و با استنطاق از این موهبت الهی تفسیری متفاوت از حکمرانی ارائه نمودند.

گذشته از این موارد نیز پژوهش‌های اندکی به مطالعه حکمرانی در شاخه‌های دیگر پرداختند:
- خسرو پناه دزفولی، عبدالحسین (۱۴۰۱). حکمت عملی فارابی در مباحث حکمرانی حکمی ما کاربرد دارد.

- سلطانی نژاد، احمد؛ و گودرزی، سهیل (۱۳۹۶). فناوری اطلاعات و تحول در مفهوم حکمرانی خوب.

- اکبری، غضنفر (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی و حکمرانی شهری.

اما در نوشتار پیش‌رو نویسندگان، افزون بر به‌کارگیری پژوهش‌های پیش‌گفته در بازگشایی پاره‌ای از مفاهیم اساسی، آرای سیاسی و اخلاقی فارابی را محور کار خود قرار داده و پایه‌ها و نشانه‌های حکمرانی اخلاقی را از متون برجای مانده از وی استنباط نموده‌اند. آنچه وجه تمایز این پژوهش با پژوهش‌های پیش از خود را آشکار می‌کند و موجب نو بودن آن می‌گردد، استخراج یک الگوی حکمرانی اخلاقی از اندیشه‌های این فیلسوف مسلمان ایرانی با محوریت آرمان‌شهر نیک‌بختی است. فارابی فیلسوف سیاست و فرهنگ، در شرایط بحرانی جامعه زمان خویش، به فکر تأسیس آرمان‌شهری مبتنی بر اخلاق و دیانت افتاد. آنچه او در دوران خود دریافت، امروز به گونه‌ای دیگر بر ما آشکار شده است. فاصله گرفتن از بینش‌ها، منش‌ها و کنش‌های اخلاقی در زیست فردی و اجتماعی، به از میان رفتن ارزش‌ها، سنت‌ها، و فرهنگ‌های یک جامعه می‌انجامد. آنچه فارابی بدان تأکید بسیار نمود، مشارکت تمامی نهادها و افراد جامعه در به دست آوردن بایسته‌های اخلاقی؛ آن هم زیر نظر دولت و مدیریت نهادهای بانفوذ فرهنگی است.

۴. روش

همان‌طور که می‌دانیم، پژوهش‌هایی که در حوزه مسائل فلسفی و فلسفه‌های مضاف (دانش‌های همگن) انجام می‌گیرد با روش کیفی^۱ و از نوع تحلیل محتوا^۲ است. بی‌تردید در پیرامون ما گستره‌ای از داده‌های سودمند (کهن و نوپدید) وجود دارد که می‌توان از آنها برای

1. Qualitative research
2. content analysis

مدیریت یک مجموعه و شکل‌گیری یک زیست فردی و اجتماعی نسبتاً رضایت‌بخش بهره برد. در یک تعریف ساده، محتوا به هر گونه سند که گویای وجود ارتباطات میان افراد جامعه/جوامع باشد اطلاق می‌شود. یکی از مصادیق محتوا کتاب‌ها، مقالات، و دست‌نوشته‌ها هستند که از پیشینیان به دست ما رسیده‌اند و در بردارنده پیام‌هایی برای دوران معاصرند. از آنجا که پاره‌ای از گفتارهای فیلسوفان مسلمان در جهان سنت، به اصول بنیادین و دغدغه‌های هستی‌شناختی انسان معاصر مربوط می‌شود، بایسته است تا آنها را با ابزار و روش علمی استخراج کرد و در یک چارچوب منظم جای داد.

در یک تعریف مشهور، روش تحلیل محتوا به هر نوع فن استنتاج از راه شناخت منظم و عینی ویژگی‌های یک پیام (هولستی^۱، ۱۹۶۸، ۶۰۸)، و یا نوعی فن پژوهشی که برای توصیف عینی و منظم محتوای آشکار و ارتباطات کاربرد دارد گفته می‌شود (برلسون^۲، ۱۹۵۴، ۴۸۹). به طور کلی، تحلیل محتوا رویه‌ای (تفسیر ذهنی) است که برای واکاوی، طبقه‌بندی نظام‌مند، طراحی الگوهای شناخته‌شده، و استنباط ویژگی‌هایی خاص از یک متن به کار می‌رود و گاه معانی نهفته در آن را آشکار می‌نماید (هسیه و شانون^۳، ۲۰۰۵؛ مؤمنی‌راد، علی‌آبادی، فردانش، و مزینی، ۱۳۹۲، ۱۸۸؛ ۱۹۰). از این‌رو تحلیل محتوا دو گونه است: ۱. تحلیل محتوای آشکار یا آنچه به گونه عینی وجود دارد؛ ۲. تحلیل محتوای پنهان یا آنچه به گونه ضمنی وجود دارد (کوندراکی، ولمن و آموندسون^۴، ۲۰۲۲).

در این پژوهش که از نوع بنیای نظری است، به منظور طراحی یک الگوی وطنی از حکمرانی اخلاقی، نویسندگان با روش تحلیل محتوای آشکار (و در پاره‌ای موارد پنهان) به مطالعه و واکاوی اندیشه‌های سیاسی، اخلاقی، و اجتماعی «ابونصر فارابی» روی آوردند. ابتدا مفهوم حکمرانی و تفاوت آن با دیگر الگوهای حکومتی و مدیریتی مشخص و پس از آن به تبیین چیستی حکمرانی اخلاقی پرداخته شد. سپس با نگاهی توصیفی-تحلیلی و با این پیش‌فرض که سیاست و علم مدنی فارابی عین اخلاق اوست و او فیلسوف سیاست و

1. Holsty
2. Berelson
3. Hsieh & Shanon
4. Kondracki, Wellman, & Amundson

اخلاق شناخته می‌شود، به سوی تدوین یک الگوی حکمرانی اخلاقی مبتنی بر قسمتی از آموزه‌های فلسفه اسلامی (فلسفه مشایی) گام برداشته شد. جامعه مخاطب _ بر اساس روش اسنادی (کتابخانه‌ای) _ متون و آثار برجای مانده از این فیلسوف مسلمان ایرانی در زمینه فلسفه سیاسی، علم مدنی، و اخلاق به زبان عربی بود. همچنین به منابعی که به شرح و تفسیر دیدگاه‌های او در این زمینه پرداخته بودند (فارسی و انگلیسی) هم توجه شد. آنچه از منابع فارابی به دست آمد، روی آوری حداکثری او به اخلاق اجتماعی در راستای شکل‌گیری آرمان‌شهر نیک‌بختی است که ضرورت کاربست حکمرانی اخلاقی در جامعه را گوشزد می‌نماید. بی‌تردید اخلاق از جمله دانش‌هایی است که در میان فیلسوفان و اندیشمندان مسلمان جایگاه ویژه‌ای داشته و با سویه‌های گوناگون فلسفی، عرفانی، نقلی، و تلفیقی مورد مطالعه قرار گرفته است. یکی از باورهای موجود در سویه فلسفی این است که در سایه اجتماع و هماهنگی فضیلت‌های بنیادین «حکمت، عفت، شجاعت»، فضیلت مهمی چون عدالت سر برمی‌آورد که پشتوانه رعایت حقوق الهی و انسانی است. فارابی از فیلسوفانی بود که با همین سویه به اخلاق نگرست و توانست پژوهش‌های شایانی در این زمینه ارائه نماید (نقیبی، ۱۳۹۱، ۲۱).

۵. یافته‌ها

۱-۵. فارابی؛ فیلسوف سیاست، فرهنگ، جامعه، و اخلاق

اگرچه فارابی^۱ (۲۵۹ هـ / ۸۷۳ م - ۳۳۹ هـ / ۹۵۱ م) پایه‌گذار فلسفه اسلامی دانسته می‌شود، اما به راستی که آغازگر مباحثی در فلسفه سیاسی و مسائلی چون «سیاست، حکومت، حاکمیت، اجتماع، فرهنگ، و قانون» در جهان اسلام است (نصر^۲، ۱۹۹۷، ۲۱؛ دانلوپ^۳، ۱۹۶۱، ۵). باید گفت که هیچ اندیشه‌ای در فلسفه اسلامی نیست مگر آنکه ریشه‌اش در فلسفه فارابی مشاهده می‌شود (نعمه^۳، ۱۳۴۷، ۳۹۷). از منطبق تا عرفان و از فلسفه اولی تا فلسفه سیاسی، جملگی در زیر سپهر اندیشه فارابی جای گرفته است

۱. نام کامل او ابونصر محمدبن محمدبن طرخان بن اوزلغ. Abu Nasr Muhammad bin Muhammad Farabi.

۲. Nasr

۳. Dunlop

(نصر، ۱۳۷۱، ۲۵). بی‌جهت نیست اگر (حتی از روی اغراق) بگوییم که فارابی، نخستین و واپسین نظام‌ساز در جهان اسلام بوده (دانلوپ، ۱۹۶۱، ۸)؛ چراکه او را «آموزگار دوم» و «ارسطوی مشرق‌زمین» لقب داده‌اند (دی‌بور، ۱۳۶۲، ۱۵۳)

بن‌مایه اندیشه‌های فارابی در موضوع سیاست و حکومت، دو خاستگاه یونانی (افلاطونی- ارسطویی) و اسلامی دارد که پیشینه نظام سیاسی را در آغاز اسلام و پس از آن در خود جای داده است. در نگاشته‌های او اصطلاحی به نام علم مدنی یا همان فلسفه سیاسی به چشم می‌خورد^۱ که به حوزه کنش‌ها و رفتارهای ارادی انسان مربوط می‌شود. این دانش دو بخش دارد:

- بخشی که نیک‌بختی راستین را تعریف و آن را از خوشبختی پنداری شناسایی می‌کند، و نیز به شمارش کنش‌ها، رفتارها، و اخلاقیات ارادی کلی (که می‌باید در میان ملت‌ها باشد) می‌پردازد و البته سنت‌های پسندیده از ناپسند را هم بازشناسی می‌نماید.

- بخش دیگر به تبیین بسترها و فرصت‌های مناسب در سوی گسترش عادات و صفات نیک اخلاقی در جوامع و میان شهروندان می‌پردازد. افزون بر این، این قسمت به تعریف وظایف حکومت در راستای پیدایش و نیز نگهداری صفات پسندیده اخلاقی در جامعه هم توجه دارد (فارابی، ۱۹۹۱، ۵۲؛ ۶۹، ۷۲).^۲

فارابی در فلسفه سیاسی، رویکرد نوینی پایه‌گذاری کرد که آرمان‌شهر دینی نام گرفت. وی سیاست را بر پایه خدمت و البته هدایت مردم قلمداد نمود (فارابی، ۱۳۸۱، ۱۰۹). او در اندیشه حکمرانی‌اش، الگویی از حکومت را دنبال کرد که خدا در میان و جامعه در پیرامون آن جای دارد. به سخنی دیگر، الگوی حکمرانی اخلاقی وی در اداره شهر/کشور، از خدا آغاز می‌شود و پس از آن به فرشته وحی (جبرئیل/عقل فعال) که نگهبان کشور است^۳ و به عنوان واسطه در انتقال فیض الهی قلمداد می‌شود می‌رسد. سپس این فیض، به وجود و قوای متخیله و ناطقه حاکم/حکمران کشور راه یافته و سرانجام به «شهروندان جامعه که

۱. اگرچه علم مدنی فارابی با فلسفه سیاسی ارسطو و افلاطون همانندی‌هایی دارد، اما او با تکیه بر آموزه‌های اسلامی، این دانش را متناسب با فرهنگ اسلامی بازسازی نمود (قائمی نیک و پارسانیا، ۱۳۹۷، ۱۰)

۲. او در جایی دیگر فلسفه مدنی را به دو بخش تقسیم می‌کند که بخش اول آن هنر اخلاق و بخش دوم فلسفه سیاسی است (فارابی، ۱۳۷۱، ۷۴).

۳. به طور کلی در فلسفه اسلامی، عقل فعال فرشته نگهدارنده و مدیریت‌کننده جهان طبیعت است. فارابی در برخی آثار خود عنوان فرشته وحی را جانشین عقل فعال نموده که حاکی از دیانت و گرایش او به شرع مبین است (والزر، ۱۹۸۵، ۴۴۹).

یکدیگر را برای رسیدن به نیک‌بختی یاری می‌کنند» راه می‌یابد (فارابی، ۱۹۹۳، ۸۲؛ ناظرزاده کرمانی، ۱۳۷۶، ۱۴۸). بر این اساس آغازگاه حکمرانی اخلاقی در فلسفه سیاسی فارابی، ذات بی‌منتهای پروردگار و جهان فراطبیعت است و پس از آن به طبیعت و آفریده الهی که مسئولان و کنشگران این امر هستند منتقل می‌شود.^۱

با سیری در آثار برجای مانده از فارابی، می‌توان دریافت که فلسفه سیاسی او در مسئله حکمرانی که دغدغه‌ای نوپدید است گفته‌هایی پرکاربرد دارد. در حکمرانی؛ سیاست‌گذاری، تنظیم‌گری، و خدمات عمومی پراهمیت‌اند و اندیشه سیاسی و اخلاقی فارابی _ با توجهی که به انواع جوامع و فرهنگ‌ها داشت _ درون‌داشت لازم در استخراج مبانی حکمرانی اخلاقی را دارا است. به یقین اندیشه سیاسی فارابی به الگوی حکمرانی نزدیک‌تر از الگوی حکومت است؛ زیرا همان‌گونه که پیش از این هم اشاره شد، در الگوی حکومت، سلسله‌مراتب مدنظر است و سیر از بالا به پایین وجود دارد؛ در حالی که در حکمرانی، جامعه/گروه نقشی فعال دارد و مشارکت بیشینه مردم و نهادهای اجتماعی مسئله‌ای جدی است (خسروپناه دزفولی، ۱۴۰۱). در فلسفه سیاسی فارابی، واژه مدینه (شهر/کشور) که در ظاهر بسیار روشن است، نخستین مرتبه از کمالات انسانی است که به عبارتی همان روابط اجتماعی دانسته می‌شود (فارابی، ۱۹۹۵، ۹۸). به سخنی دیگر، نیاز انسان‌ها برای حضور در جامعه، از نیاز آن‌ها به کمال برمی‌خیزد؛ زیرا درصد قابل توجهی از شکوفایی کمالات آدمی، به وجود او در اجتماع بسته شده است (داوری اردکانی، ۱۳۸۲، ۱۵۵). بنابراین آرمان‌شهر قلمروی است که در آن به منظور دستیابی به اموری که می‌توان با آنها به نیک‌بختی راستین نائل شد، همکاری و هم‌آوایی صورت می‌پذیرد (فارابی، ۱۹۹۵، ۱۱۸).

تمام همت فارابی در دیدگاه آرمان‌شهر، ارائه تبیینی درست از سلسله‌مراتب آن و نیز شرح وظایف هر یک از طبقات و شهروندان به منظور دستیابی به نیک‌بختی است (فارابی، ۱۹۹۵، ۱۰۰). به باور وی، تمامی استعدادها در راستای حصول نیکی و ارزش‌ها فعلیت

۱. روشن است که پیش از ورود به قلمرو طبیعت، به جای حکمرانی، حکومت (ساختار سلسله‌مراتبی) وجود دارد؛ اما در جهان طبیعت که ساحت تحقق حکمرانی است، این امر خود را نشان می‌دهد. در صفحات بعدی این مسئله بیشتر تبیین خواهد شد.

می‌بایند. ولی نکته مهم این است که چون انسان‌ها به گونه فطری و نیز ژنتیکی نیک‌بختی را نمی‌شناسند، نیازمند آگاهی‌بخشی‌اند. زمامدار و حتی مسئولان نامدار آرمان‌شهر، وظیفه دارند تا هم مسیر نیک‌بختی را روشن نمایند و هم توانایی بر ایجاد محرک‌های لازم در پیدایش انگیزه برای حرکت شهروندان به سوی نیک‌بختی را دارا باشند (فارابی، ۱۳۵۸، ۸۱؛ ۸۷). مردم نیز موظف‌اند در رویکردها و کنش‌های فکری و جسمی، از آنچه مسئولان به آن‌ها می‌گویند پیروی کنند تا به مطلوب و خیر بالذات دست یابند (فارابی، ۱۹۹۵، ۱۰۱). پس بایسته است تا برای راه‌یابی به نیک‌بختی، تمام بدی‌های طبیعی و ارادی را زدود و همه خوبی‌های طبیعی و ارادی را جایگزین نمود (فارابی، ۱۳۵۸، ۷۸-۷۹).

افزون بر این، آرمان‌شهر نیک‌بختی فارابی، یک قلمرو محدود همچون شهر یا کشور خاص نیست، بلکه پدیده‌ای است که قصد جهانی‌شدن دارد. آرمان‌شهر ارزش‌ها، سراسر زندگی بشری را در بر می‌گیرد و تمامی انسان‌ها موظف‌اند بر قوانین آن گردن نهند. روی دیگر این سخن آن است که پیدایش کمال برای انسان، تنها در چارچوب حاکمیت و حکمرانی‌ای فضیلت‌مند که با وضع قوانین - نظری و عملی - به پرورش و راهنمایی آن‌ها بپردازد امکان‌پذیر است. در نتیجه اندیشه سیاسی می‌باید در تفسیر و تبیین حاکمیت و ساختار آرمان‌شهر نیک‌بختی گماشته شود (ناظرزاده کرمانی، ۱۳۷۶، ۸۲ با اندکی تصرف).

۲-۵. اشخاص و نهادهای فرهنگی-اجتماعی در اجرای الگوی حکمرانی اخلاقی در نگاه فارابی همان‌گونه که در تعریف و تبیین چستی حکمرانی گفته شد، سه اصل حکومت (دولت)، جامعه مدنی، و بخش خصوصی پُراهمیت است و قدرت (به جای انحصار در یک نفر/گروه) در میان نهادها و اعضای آن‌ها توزیع می‌شود.^۱ یکی از الگوهای شناخته شده فارابی در اداره جامعه، الگوی به اصطلاح «فرد-جان‌نشینان» است. در این الگو چهار گروه وجود دارند که زعامت و مدیریت کشور می‌باید به آنان واگذار شود:^۲

۱. در یک همانندسازی می‌توان الگوی حکمرانی اخلاقی فارابی را (به منظور دستیابی به آرمان‌شهر نیک‌بختی) به بدن و اعضای آن تشبیه کرد. همان‌گونه که «قلب» ریاست بدن را به عهده دارد و اعضاء و جوارح به لحاظ کارایی، هر کدام خدمتی به بدن می‌کنند، و نیز میان اعضاء برای رسیدن به هدفی مشترک - تندرستی - همکاری و تعامل است؛ در آرمان‌شهر شکل‌گرفته از حکمرانی اخلاقی هم؛ رئیس آرمان‌شهر، افراد، و مسئولان آن، با هم‌آوایی با یکدیگر موجب می‌شوند تا قلمروی با کرامت و فضیلت و سرانجام سعادت‌مند برای همگان ساخته شود.

۲. البته این توزیع قدرت هم‌زمان نیست، بلکه در صورت نبود فرد اول، قدرت به افراد واجد صلاحیت واگذار می‌شود. در این الگو تنها بخشی از حکمرانی اخلاقی مشاهده می‌شود.

۱. شخص فاضل؛

۲. افراد فاضل که به گونه گروهی به اداره جامعه می پردازند؛

۳. شخص سنی (پایند به سنت دین) که مسئولیتش ریاست سنت و پیروی از سنت است؛

۴. رئیسان سنت که مانند مورد پیشین اند، اما به مانند مورد دوم به گونه گروهی اعمال

مدیریت می کنند (داوری اردکانی، ۱۳۸۲، ۵۵).

نخستین شخص می باید دوازده ویژگی^۱ و شش شرط^۲ داشته باشد (که البته از نگاه فارابی جمع شدن این شرایط در یک انسان دشوار است، مگر فرد معصوم). افراد پس از او که تفسیرکنندگان قوانین اجتماعی هستند، باید از شش ویژگی برخوردار باشند. افاضل و مجریان قوانین (گروه چهارم) نیز می باید یکی از ویژگی های شخص اول (فاضل) را دارا باشند (فارابی، ۱۹۹۶، ۶۶؛ ۱۲۷-۱۲۸؛ فارابی، ۱۹۹۳، ۶۶-۶۷؛ فارابی، ۱۴۰۳، ۹۵). روشن است که الگوی یادشده با ساختار حکمرانی (اخلاقی) پیوند تمام و کمال ندارد و نقش گروه ها و بازیگران متعدد در آن کم رنگ است. اما این تنها الگوی پیشنهادی فارابی نیست. او الگوی دیگری دارد که در آن، پنج نهاد زیر نظر رئیس کشور مشغول فعالیت اند. این نهادها عبارتند از:

نهاد فرهیختگان: نخبگان، خردمندان و اندیشمندان که در ویژگی های نیک، می باید به رئیس آرمان شهر نزدیک باشند.

نهاد کارگزاران: وظیفه آن ها سامان بخشی و نظم دهی به امور داخلی بر پایه عدالت، شناخت عدالت و حقوق شهروندی، و شناسایی اوضاع جامعه است (فارابی، ۱۹۹۳، ۶۵).

نهاد فرهنگیان و هنرمندان: گروه هایی چون مفسران، سخنوران، شاعران، خوانندگان، موسیقی دانان، و نویسندگان که رئیس آرمان شهر را در بُعد فرهنگی و هنری جامعه یاری می رسانند. این افراد با به عهده گرفتن مسئولیت آموزش و نشر بایسته های اخلاقی با

۱. تام الاعضاء، خوش فهم، خوش حافظه، خوش بیان، باهوش، باشهامت، دوستدار آموزش و پرورش، به دور از لهو و لعب و آزمندی، بزرگ طبع و اهل کرامت، دوستدار راستی و دشمن دروغ، بی اعتنا به مال دنیا، دوستدار عدالت، آگاه بر قوانین، پایبند و ملتزم به آیین ها و ارزش ها.

۲. حکیم، اندیشه ورز کامل، جودت اقتاع، جودت تخیل، قدرت بر جهاد، سلامت بدنی.

روش‌های چهارگانه: خطابی^۱، متقاعدسازی^۲، همانندسازی^۳، و خیال‌افکنی^۴ شهروندان را راهنمایی می‌نمایند. در این میان وظیفه سخن‌وران و شاعران بسیار پراهمیت است. آنان موظف‌اند تا با کاربرست اندرز و برانگیختن عواطف، فرهنگ و سجایای اخلاقی را در جامعه نهادینه سازند (فارابی، ۶۲-۶۳).

نهاد اقتصاددانان: قسمت قابل توجهی از سفارش‌های فارابی پیرامون اقتصاد و امور مالی است. بیشتر وظایف مسئولان آرمان‌شهر بر مسائل اقتصادی از جمله: تولید کالا، مصرف بهینه، توزیع اموال، خیرات مشترک، و نیز عدالت اقتصادی مبتنی است (فارابی، ۱۹۹۳، ۲۶؛ ۷۶؛ فارابی، ۱۴۰۳، ۷۲-۷؛ فارابی، ۱۳۵۰، ۶۴-۶۵).

نهاد نظامیان: فارابی به جهت تحکیم و تثبیت ارزش‌ها و نشر صفات پسندیده اخلاقی در میان شهروندان جامعه، این نهاد را پیشنهاد نموده است. از آنجا که برخی افراد به دستورهای اجتماعی، فرهنگی و حکومتی پایبند نیستند، در نتیجه پرورش (در کنار آموزش) بسیار ضروری است. البته پیش از همه، این شخص فرمانده است که می‌باید از سجایای اخلاقی بهره‌مند باشد (فارابی، ۱۴۰۳، ۷۳ و ۷۸).

بر این اساس، راه‌پیدایش یک جامعه مطلوب این است که کردارها و سنت‌های نیکو، پیوسته در شهرها و ملت‌ها پابرجا بوده و همگان آن را به‌کار بندند. این امر نیز تنها در صورتی میسر است که الگویی حکومتی وجود داشته باشد تا کنش‌ها، سنت‌ها، عادت‌ها، ملکه‌ها، و اخلاق نیک را در در قالب‌های گوناگون میان شهروندان رواج دهد. پس بایسته است تا حکومت در علاقه‌مند کردن مردم به کسب و حفظ صفات نیک اخلاقی کوشا

1. Mode of Rhetoric

2. Mode of persuasion

اقتناع (متقاعدسازی) یکی از روش‌های کهن در سخنرانی و زبان است (Ilie, 2008, 4264). سیسرو (حدود ۹۰ سال پیش از میلاد) بر این باور بود که در سیاست ساختاری علمی وجود دارد که دارای بخش مهمی چون شیوایی سخن بوده و بر پایه قواعد هنری استوار گردیده است. بر این اساس دانش سیاست نمی‌تواند بی‌نیاز از دانش فصاحت باشد (Hubbell, 1949, 6). به طور کلی نیز، این‌که بیاموزیم چگونه با زبان مخاطب (کودک، جوان، میان‌سال، کهن‌سال و...) سخن بگوییم، بی‌تردید از سخت‌ترین و مهم‌ترین مسائل، در ارتباط حرفه‌ای کلامی است. ارسطو از فیلسوفانی بود که سه‌گانه: منطق (Logos)، جایگاه (Ethos)، و احساس (Pathos) را برای این مهارت به پیش کشید و به اقتناع از باب «یافت استدلال‌های گیرا و قانع‌کننده» نگریست، سپس از آن فنی برای سخنرانی (Herrick, 2005, 76; 82). هنوز هم در بسیاری از مجامع علمی جهان، این سه‌گانه به عنوان اصولی‌ترین روش‌های اقناعی آموزش داده می‌شود.

3. Mode of Analogy

4. Mode of imagination

باشد. از نظر فارابی، این حکومت می‌تواند در هر قالب و نامی که مردم برای آن برمی‌گزینند محقق شود (فارابی، ۱۳۸۱، ۱۰۷؛ ۱۰۹-۱۱۰). بی‌تردید این گفته، صراحت نگاه او را در انتخاب حکمرانی اخلاقی در دوران معاصر روشن می‌نماید. اما برای این منظور، می‌باید چند «باید» را در نظر گرفت:

- جامعه (اجتماع/گروه) باید یک ابزار برای رسیدن به نیک‌بختی راستین باشد، نه هدف.
- شهروندان جامعه باید به گونه‌ی یکپارچه و با اراده و قصدمندی، خواهان خوشبختی خود و دیگران باشند. در نتیجه اگر تنها گروه خاص و اندکی خواستار نیک‌بختی خود و شماری از شهروندان باشند، آرمان‌شهر خوشبختی شکل نخواهد گرفت. این سخن گویای آن است که خواست تک‌تک افراد جامعه «اعتبار ذاتی» دارد و خیرخواهی شماری از اصلاح‌طلبان اخلاقی برای آرمان‌شهر بسنده نیست.

- برای پدیدآیی خوشبختی، باید همکاری و یاری‌رساندن در عمل را در نظر گرفت. بنابراین داشتن قصد و نیت همکاری (در ذهن) و یا بر زبان راندن آن، به تنهایی سودی در پی نخواهد داشت. بر این اساس (از نگاه فارابی) وجود احساس مسئولیت همگانی و کاربردی شهروندان جامعه در بهینه‌سازی وضعیت مادی و رفاهی به منظور دستیابی به واپسین هدف ضروری است.

- برای رسیدن به خوشبختی، باید سرنوشت خود را در گرو سرنوشت هم‌وطنان نگریست. به واقع (در آرمان‌شهر مد نظر فارابی) این‌گونه نیست که برخی نیک‌بخت و برخی شوربخت باشند؛ بلکه یا همه خوشبخت‌اند و یا مقابل آن. در نتیجه خوشبختی یک کل است که هر کدام از اعضای جامعه، دارنده‌ی تکه‌ای یکسان و عادلانه از آن هستند (ناظرزاده کرمانی، ۱۳۷۶، ۱۵۰).

۶. نتیجه‌گیری

حکمرانی اخلاقی اداره‌ی جامعه، نهاد، یا یک گروه با محوریت ارزش‌های اخلاقی است. مبانی و ساختار این الگوی حکومتی تا حد امکان در فلسفه‌ی سیاسی و اندیشه‌ی فرهنگی و اجتماعی فارابی هویدا است، چراکه از نظر او اخلاق و سیاست همراه هم‌اند؛ به گونه‌ای که شخص اول

آرمان‌شهر، تا نهادهای حکومتی، مسئولان، کارگزاران، و شهروندان، موظف‌اند در چارچوب یک سیاست اخلاق‌محور به منظور دستیابی به آرمان‌شهر نیک‌بختی زیست نمایند. بر این اساس، اگر شهروندان جامعه در پی سعادت‌اند، ناگزیر از همکاری و همیاری در فضیلت‌ها و بایسته‌های اخلاقی‌اند. در علم مدنی فارابی، نه تنها اخلاق معیاری برای ارزیابی حاکمان و مسئولان حکومتی از سوی مردم است، بلکه نشر آن از سوی مسئولان، مهم‌ترین وظیفه حکومت و برجسته‌ترین شاخصه آرمان‌شهر دانسته می‌شود. شهروندان جامعه نیز اگر هدفی جز نیک‌بختی ندارند، تنها در جامعه می‌توانند به آن دست یابند. اگر بخواهیم روشن‌تر سخن بگوییم، جامعه هدفی جز کمال و خوشبختی انسان ندارد و انسان نیز جز در جامعه به این هدف دست نمی‌یابد؛ برای همین است که در فلسفه فارابی نشانی از جدایی سیاست و اخلاق مشاهده نمی‌شود، و همین برجسته‌ترین ویژگی فلسفه او برای پی‌ریزی الگوی «حکمرانی اخلاقی» است. بنابراین: ۱. دولت‌ها موظف‌اند به اخلاقیات شهروندان رسیدگی کنند و برای نشر ارزش‌ها و فرهنگ نیک در جامعه تلاش نمایند؛ ۲. دولت‌ها وظیفه دارند تا افراد جامعه خود را به سوی نیک‌بختی برانگیزانند و هر آنچه در این مسیر لازم است (الگوهای فرهنگی مناسب) را به کار گیرند؛ ۳. دولت‌ها موظف‌اند تا عدالت را در جامعه ایجاد و گسترش بخشند. نکته مهم و جالب توجه در این مسئله این است که از منظر فارابی، شهروندان جامعه بالضروره می‌باید به کاری اشتغال یابند که مناسب درون‌داشت و شایستگی شخصی آنان است و از اشتغال یک فرد در چند شغل به‌شدت خودداری شود (مقابله با چندشغلی)؛ ۴. بر دولت‌هاست تا شهروندان خود را ارشاد و هدایت (اخلاقی و فرهنگی) نمایند؛ ۵. دولت‌ها و به ویژه فرهنگیان جامعه وظیفه دارند به آموزش و پرورش اعضای جامعه اهمیت دهند؛ ۶. بر عهده دولت‌هاست تا قدرت را در میان بخش‌های مختلف جامعه پراکنده کنند و از انحصار آن در خود و یا نهادهایی خاص دوری نمایند.

منابع

- ابن مسکویه، ابوعلی احمد بن محمد (۱۴۳۷ ق). تهذیب الاخلاق (أو کتاب الطهاره فی تهذیب الاخلاق) (تحقیق السید حسین المؤمنی). طهران: المعهد العالی للعلوم والثقافة الاسلامیه.
- اکبری، غضنفر (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی و حکمرانی شهری. تحقیقات جغرافیایی، ۲۱ (۴)، ۱۳۵-۱۵۳.
- الزبیدی، محمد مرتضی (بی تا). تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۲۵. بیروت: دار مکتبه الحیاه.
- حسین زاده، امیر؛ و عابدی جعفری، حسن (۱۳۸۶). مرزشناسی حوزه اخلاق سازمانی و مدیریت. روش شناسی علوم انسانی، ۱۳ (۵۳)، ۱۳۳-۱۴۴.
- خسرو پناه دزفولی، عبدالحسین (۱۴۰۱). حکمت عملی فارابی در مباحث حکمرانی حکمی ما کاربرد دارد. پایگاه روزنامه فرهیختگان.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۷۷). فارابی مؤسس فلسفه اسلامی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۸۲). فارابی فیلسوف فرهنگ. تهران: ساقی.
- بور، تجتیز دو (۱۳۶۲). تاریخ فلسفه در اسلام (ترجمه عباس شوقی). تهران: مؤسسه مطبوعاتی عطائی.
- رجبی، محمود؛ کافی، مجید؛ داوری، محمد؛ فولادی، حفیظ الله؛ صفاردستگردی، مهدی؛ و سلیمان پناه، سید محمد (۱۳۷۸). تاریخ تفکر اجتماعی در اسلام. تهران: سمت.
- سلطانی نژاد، احمد؛ و گودرزی، سهیل (۱۳۹۶). فناوری اطلاعات و تحول در مفهوم حکمرانی خوب. سیاست، ۴۷ (۱)، ۷۹-۹۷.
- سیدباقری، سید کاظم (۱۳۹۵). کارکردهای عدالت در حکمرانی اخلاقی از منظر اندیشه سیاسی اسلام. علوم سیاسی، ۱۹ (۷۶)، ۱۵۱-۱۷۰.
- سیدی، سید حسین (۱۳۹۹). حکمرانی امور خیر، مفاهیم و مسائل، سومین همایش ملی خیر ماندگار، تهران، ایران.
- شریعتی، مسعود؛ قربانی زاده، وجه الله؛ رضایی منش، بهروز؛ و خسرو پناه دزفولی، عبدالحسین (۱۳۹۹). حکمرانی اخلاقی در بخش عمومی از دیدگاه نهج البلاغه. فصلنامه علمی مدیریت منابع در نیروی انتظامی، ۴ (۴)، ۸۵-۱۱۸.
- شریعتی، مسعود؛ قربانی زاده، وجه الله؛ رضایی منش، بهروز؛ و خسرو پناه دزفولی، عبدالحسین (۱۴۰۰). تبیین الگوی مفهومی برای ساخت مدل حکمرانی اخلاقی از منظر آرمان شهر اسلامی (رویکردی نوین در مطالعات حکمرانی و مدیریت دولتی). اولین همایش ملی حکمرانی اسلامی. تهران، مدرسه حکمرانی شهید بهشتی.

- فارابی، ابونصر (۱۹۹۵ م). آراء اهل المدینه الفاضله و مضاداتها. تحقیق علی بوملحم. بیروت: دارالمکتبه الهلال.
- فارابی، ابونصر (۱۳۵۸ ق). سیاست مدنی (ترجمه سیدجعفر سجادی). تهران: انجمن فلسفه ایران.
- فارابی، ابونصر (۱۳۸۱ ق). احصاء العلوم (ترجمه حسین خدیوچم). تهران: علمی و فرهنگی.
- فارابی، ابونصر (۱۳۶۶ ق). السیاسة المدنیة. تهران: الزهراء.
- فارابی، ابونصر (۱۳۷۱ ق). التنبیه علی سبیل السعاده (جعفر آل یاسین). بی جا: حکمت.
- فارابی، ابونصر (۱۹۹۱). کتاب المله و نصوص أخرى (حقیقها و قدم لها و علّق علیها: محسن مهدی). بیروت: دارالمشرق.
- فارابی، ابونصر (۱۴۰۳ ق). تحصیل السعاده (تحقیق: جعفر آل یاسین). بیروت: دارالاندلس.
- فارابی، ابونصر (۱۹۹۳ م). الفصول المنتزعه (تحقیق: فوزی متری نجار). بیروت: دارالمشرق.
- فارابی، ابونصر (۱۴۰۵ ق). الفصول المنتزعه. تهران: الزهراء.
- قائمی نیک، محمدرضا و پارسانیا، حمید (۱۳۹۷). تکوین علم مدنی فارابی از منظر روش شناسی بنیادین. فصلنامه علمی نظریه های اجتماعی متفکران مسلمان، ۸(۱)، ۹-۳۶. doi: 10.22059/jstmt.2019.70420
- قربانی زاده، وجه الله؛ شریعتی، مسعود؛ رضایی منش، بهروز؛ و خسروپناه دزفولی، عبدالحسین (۱۳۹۹). حکمرانی اخلاقی بر اساس نوع شناسی طبقه نظامیان از دیدگاه نهج البلاغه. فصلنامه علمی پژوهش های مدیریت انتظامی، ۱۵ (۴). ۶۴۳-۶۶۶.
- مؤمنی راد، اکبر؛ علی آبادی، خدیجه؛ فردانش، هاشم؛ و مزینی، ناصر (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کیفی در آیین پژوهش: ماهیت، مراحل و اعتبار نتایج. فصلنامه اندازه گیری تربیتی، ۴ (۱۴)، ۱۸۷-۲۲۲.
- ناظرزاده کرمانی، فرناز (۱۳۷۶). اصول و مبادی فلسفه سیاسی فارابی: شرح نظریه مدینه فاضله با تطبیق بر آراء افلاطون و ارسطو. تهران: دانشگاه الزهراء.
- نصر، سیدحسین (۱۳۷۱). معارف اسلامی در جهان معاصر. تهران: شرکت سهامی کتاب های جیبی.
- نعمه، شیخ عبدالله (۱۳۶۷). فلاسفه شیعه (ترجمه سید جعفر غضبان). تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- تقیبی، سیدابوالقاسم (۱۳۹۱). روش تحقیق در علوم اسلامی. تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور.
- یزدانی زازانی، محمدرضا (۱۳۹۱). بررسی رابطه مفهومی و تأثیر حکمرانی بر سیاست گذاری عمومی. پژوهش های روابط بین الملل، ۲(۴)، ۱۰۹-۱۴۲.

یوسفی‌راد، مرتضی (۱۳۹۷). اسباب و عوامل سعادت در آرای فارابی، ابن‌سینا و خواجه نصیرالدین طوسی، سیاست متعالیه، ۶ (۲۰)، ۲۵-۴۲.

Berelson, B. (1954). *Content analysis*, in Handbook of social Psychology. Ed. Gardner Lindzey. Cambridge: Mass, Addison-Wesley.

Chaturvedi, A. (2015). Ethical Governance and Society. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2528683> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2528683>

Copleston, Frederick Charles (1971). *History of Philosophy*. V.1. Greece and Room. London: Search Prss.

Dunlop, D. M. (1961). *al farabi fusul al- madani aphorisms of the statesman*. Great Britain: Cambridge univ, press.

Finn, M., & Shilton, K. (2023). Ethics governance development: The case of the Menlo Report. *Social Studies of Science*. 53 (3), 315-340. Doi: 10.1177/03063127231151708

Flite, C.A., & Harman, L.B. (2013). Code of ethics: principles for ethical leadership. *Perspect Health Inf Manag*, 10(Winter):1d. Epub 2013 Jan 1. PMID: 23346028; PMCID: PMC3544144.

Getz, K.A. (1990). International codes of conduct: An analysis of ethical reasoning. *Journal of Business Ethics*, 9, 567-577. <https://doi.org/10.1007/BF00383212>

Herrick, J.A. (2005). *The History and Theory of Rhetoric*. Boston: Pearson Education.

Holsti, O. R. (1968). *Content Analysis*, in Gardner Lindzey and E. Aronson, eds., Handbook of Social Psychology, Vol 2. Reading, MA: Addison-Wesley.

Hsiu, F. H., & Sara, E. S. (2005). Three Approaches to Content Analysis. *Qualitative Health Research*. 15 (9), 1277-1288. doi: 10.1177/1049732305276687

Hubbell, H. M. (1994). *Trans: Cicero. De Inventione*. Cambridge: Harvard UP.

Frederickson, H. G., & Ghere, R.K. (2013). *Ethics in Public Management*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315704517>.

Frederickson, G., & Ghere, R. K. (2015). *Public Ethics and the New Managerialism: An Axiomatic Theory*, Ethics in public management. Chapter 8, Routledge.

Ilie, C. (2008). *Rhetoric and Language*, In Wolfgang Donsbach (Ed): *The International Encyclopedia of Communication*. Singapore: Blackwell Publishing.

Janet, V. D., & Robert, B. D. (2015). *The New Public Service "Serving, Not Steering"*. Pub. Location New York: Routledge.

Kennett, P. (2008). *Governance, Globalization and Public Policy*. UK: Edward Elgar press.

- Kondracki, N. L., Wellman, N. S., & Amundson, D. R. (2022). Content analysis: Review of methods and their applications in nutrition education. *Journal of Nutrition Education and Behavior*. 34 (4), 224-230. Doi: 10.1016/s1499-4046(06)60097-3
- LaFollette, H. (2007). *Ethics in practice: An Anthology*. Wiley: Blackwell.
- Lan X, Zhenjing P. (2022). Ethical governance of artificial intelligence: An integrated analytical framework, *Journal of Digital Economy*, 1, 1, pp. 44-52. <https://doi.org/10.1016/j.jdec.2022.08.003>.
- Meehan, E. (2003). *From Government to governance, Civic participation and new Politics: the context of potential Opportunities for the Better Representation of Women*, Queen's University Belfast, School of Politics and International Studies.
- Nasr, S. H. (1997). *Three Muslim Sages: Avicenna, Suhrawardi, Ibn Arabi*. New York: Caravan Books.
- Newman, J. (2005). *Remarking Governance: People, Politic and the Public Sphere*, University of Bristol, policy press. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781861346407.001.0001>
- Osifo, O. C. (2012). *The Effects of Ethical Governance on Public: a comparative analysis of anti-corruption policies and procedures in Nigeria, Ghana, and Cameroon*. Universitas Wasaensis. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-476-417-9>.
- Oxford Learner's Dictionaries, OxfordLearner'sDictionaries.com.
- Pierre, J. (2000). *Debating Governance: Authority, Steering & Democracy*, United Kingdom: oxford university press.
- Sakiko, F. P., & Richard, P. (2002). Governance: past, present, future, setting, the governance for the millennium declaration. Background Paper of the 4th. Global Forum on Re-Inventing Government, Marrakech, Morocco, 10th. -13th. UN, New York: (Available at: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan006224.pdf>).
- Sivasubramaniam, S., Dlabolová, D.H., Kralikova, V. et al. (2021). Assisting you to advance with ethics in research: an introduction to ethical governance and application procedures. *Int J Educ Integr*. 17, 14. Doi:10.1007/s40979-021-00078-6.
- Stoker, G. (1998). Governance as theory: five propositions. *international journal of social science*. 50 (155), 17-28. Doi:10.1111/1468-2451.00106.
- Taddeo, M. (2020). The Ethical Governance of the Digital During and After the COVID-19 Pandemic. *Minds Mach* (Dordr). 30(2). 171-176. Doi: 10.1007/s11023-020-09528-5.
- UN, (1996). Governance, Participation and Partnerships. background papers prepared by the United Nations Department of public Information for the United Nations Conference on Human Settlements. 3-14 june 1996, Istanbul. (Available at: <http://www.un.org/cyberschoolbus/habitat/background/bg5.asp>).

UN, (2007). *Public Governance Indicators: A Literature Review*, Department of Economic and Social Affairs, New York.

Walzer, R. (1985). *Al-Farabi on the Perfect State: Abū Naṣr Al-Fārābī's Mabādi' Ārā Ahl al-Madīna al-Fāḍila*. Oxford: Clarendon Press.

Winfield, A.F.T., & Jirotko M. (2018). Ethical governance is essential to building trust in robotics and artificial intelligence systems. *Philos Trans A Math Phys Eng Sci*.15;376(2133):20180085. doi: 0.1098/rsta.2018.0085.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۷۷

مطالعه پایه‌ها و شناسایی
نشانه‌های «حکمرانی» ...